

Hamza Zülfikar*

Türkçenin Yabancılaşmasında Geline Düzey

Tarihî sürece, ekonomik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak dillerde değişme, gelişme doğal bir olaydır. Eski kelime ve terimlerin yerini yeni kelime ve terimler alır. Bazen de sosyal, kültürel sebeplerle dile yabancı dillerden kelimeler girer. Fen ve teknik alanlardaki ilerlemelere bağlı olarak üretilen mal ve değerlere verilmiş adlar bir dilden başka bir dile geçer. Söz konusu mal ve değerleri ithal edenler, bunları özgün adlarıyla aldıkları gibi kendi dillerine göre adlandırmalarda da bulunabilirler. Yabancı kelimelerin dile girişini denetim altında tutanlar, onlara uygun karşılık bulanlar olduğu gibi yabancı kelime ve terimlere kapılarını ardına kadar açanlar da vardır. Aynı dil grubunda olanlar için kavramlara verilen adlandırmalar pek sakınca yaratmaz. Bu durum, başka bir dil grubuna geçişte sorun olur. Bir zamanlar Arap bilim ve sanat adamları ihtiyaç duydukları kelime ve terimleri kendi dillerinden karşılamışlardır. Onlar bugün de aynı tutumlarını sürdürüyorlar. Latin, Yunan bilginleri de bu yolu

izlemiş, yeni kavramları kendi dillerinin imkânlarından türetmişlerdir. Öte yandan Yunanca ve Arapça birbirlerinden kelime alışverişi de yapmışlardır.

Bize gelince din etkeni doğrultusunda kelime ve terimleri Arapçadan almış ve onların özgün biçimlerini kullanmışız. Meslek adlarından bakkal, kassap yanında cerrah, sarrac, benna gibi iç sesleri çift ünsüz olan kelimeler Arapçadır. Çokluk bildiren esnaf, mühimmat memurin gibi kelimeler Arapça kurallara göre yapılmıştır. Edebi kavramlara verilen adları ise Farsçadan almıştır. Hemen her dalda terimler Arapçaya dayanmıştır.

Tanzimat Dönemi ve öncesinde Batı'ya yüz çeviren Türk bilim ve sanat adamları Arapçanın ardından önce Rumcadan, İtalyancadan sonra Fransızcadan, çok daha sonra İngilizceden kelime ve terimler ithal etmişlerdir. Örnek olarak raylı sistem Fransa'dan Türkiye'ye getirildiğinde istasyon, gar, bilet, tramvay,

*Prof. Dr., Türkolog, Emekli Akademisyen

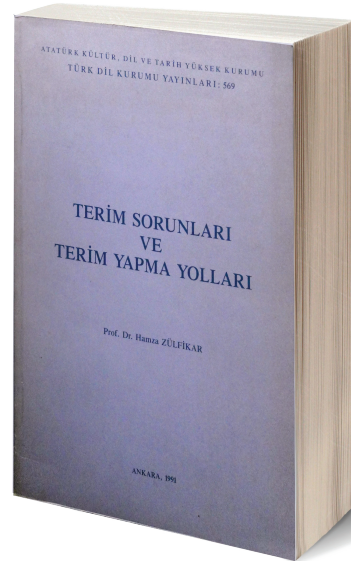
tren, gişe, büfe, kondüktör gibi kelimeler olduğu gibi dilde korunmuştur. Ancak burada ilgi çekici bir durum olmuş, Arapçadan dile giren kelime ve terimlerde aslını koruma titizliği gösterilirken Batı'dan dile giren iskele (scala), istasyon (station), iskelet (squelette) gibi kelimeler bir ölçüde Türkçenin ses özelliklerine yaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Asya kıtasının derinliklerinden Anadolu'ya, Kafkaslara, hatta Balkanlara uzanan bir kuşakta konuşulan, yazılan Türk dili ile ilgili uyanış, aslına dönüş hareketi 1900'lü yıllarda canlanmış ve buna Cumhuriyet Dönemi bilginleri, yazarları sahip çıkmış, millî devlet, millî dil ilkesi doğrultusunda Atatürk bu gelişmenin önderliğini yapmıştır. Dilin kendi imkânlarından yararlanılarak yabancı kelimelerin karşılanması kültürel bir hamle olarak devam etmiştir. Doğu dillerinden gelen kelime ve terimler öncelikle hedef seçilmiş, Cumhuriyet Dönemi'nde yabancı kelimelere karşı mücadele başlatılmıştır. Arapça, Farsça kökenli kelime ve terimlerin yerine Türkçe karşılıklar koymada kararlılık gösterilirken Batı dillerinden gelen kelime ve terimler karşısında aynı duyarlılığı gösterememiştir. Öte yandan küçümsenmeyecek derecede kalem, kitap, sınıf, müdür, memur, zarar, fayda, tamir gibi binlerce Doğu kökenli kelime ve terim Türkçede dün de bugün de varlığını korumuştur. Son yıllarda dile giren İngilizce kelime ve terimler ise işi büsbütün içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştur. İlgililer özgün imlalarıyla on line, up date, check in, detant, faktoring, rafting biçiminde dile giden kelimelere çevrim içi, güncelleme, giriş işlemi, yumuşama, alacaklandırma, sal yarışı gibi karşılıklar bulmakla meşgul olmuşlardır. Bunlardan sıkça geçen jenerik için tanıtma yazısı önerilmişti, zaman içinde bu karşılık dikkate alınmadı. Buna daha kısa olan tanıtır önerilebilir. Bunlardan in put, leasing, kaparo, light gibi pek çoğu da karşılık beklemektedir.

Fransızca kelimeler özgün imlalarıyla değil okunuşlarına göre dile katılmışken İngilizceden gelen kelimelerin ise özgün yazımlarıyla dile girmesinde bir sakınca görülmemektedir.

Cumhuriyet Dönemi, yıllarca süren savaşlardan sonra gelen bir süreçtir. İnsan, toprak, mal kayıpları sonrası millî değerlere dayalı bir devlet kurulmuştur. Bu doğrultuda yapılan devrimlerden ilki Latin kökenli harflere dayalı yeni Türk harflerinin 1928'de kabulüdür. Diğer devrim ise 1932'de Türk Dil Kurumunun kurulmasıyla yürürlüğe konan Türk Dil Devrimi'dir. Atatürk'ün önderliğinde yapılan bu değişiklikler, yenilikler Türk kültür hayatında eşine rastlanmayan bir atılımdır. 1930'lu yıllardan bugüne ortaya çıkan tabloyu kısaca maddeler hâlinde sıralamaya ve örnekleme çalışalım:

1. Türkçenin tarihî dönemlerinden beri kullanılagelen temel sözler öne çıkarılmıştır. söz (kelam) el (dest), yaratık (mahluk), yüz (surat), ses (seda), soluk (nefes) gibi yüzlerce Türkçe kelimeye dönülmüştür. Bu uyanış döneminde önce ev (hane), kapı (bap), yol (rah), göz

(çeşm), ağız (dehan) gibi adlar, az, çok, büyük, küçük gibi sıfatlar, ben sen o gibi zamirler, yemek, içmek, sevmek gibi fiiller temel sözler olarak öne çıkmıştır.

2. Arapça, Farsça binlerce kelimeye Türkçe karşılıklar gösterilmiştir. Unsur öge / teşvik isteklendirme / nihayet sonuç / satıh yüzey / sathî yüzeysel / mahsul ürün / müstenkif çekimser / kati kesin / maişet geçim / hasret özlem / kabiliyet yetenek / muhteva kapsam / gayriiradi istenç dışı vb. Gene aynı ölçüde kenar, inat, hizmet, celp, fazla, hak, cari, kesir, tahvil, arıza, avize, gam, buhar, akıbet gibi kökeni yabancı olan kelimeler dilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bulunan karşılıklar benimsendikçe, eski karşılıkları zamanla unutulmaya yüz tutmuştur. Gülüş tebessüm / müteşebbis girişimci / mütekait emekli / küşat açılış vb.

Doğu kökenli kelimelerin bir bölümü mutabık kalmak, haraca bağlamak, emsal göstermek örneklerinde olduğu gibi deyimlerde kalıplaşmış olarak kalmıştır. Aralarında atıfta bulunmak göndermede bulunmak, delil göstermek, kanıt göstermek gibi Türkçe kelimelerle ifade edilenler bulunmakla birlikte umur görmek, mubah saymak, zillate düşmek gibi Doğu kökenli kelimelerle yapıların korunduğu örnekler de az değildir. Kimisi de rastlamak, sabırsızlanmak, akıllanmak gibi bir fiil yapma ekiyle dilde varlığını sürdürmüştür.

3. Arapça kelimelerdeki da'va, ta'lim vak'a, me'mur, mes'ele, kat'i, hey'et gibi ayınlı, hemzeli söyleyişler Türkçenin hece sistemine göre dava, talim, vaka, memur, mesele, kati, heyet biçiminde Türkçenin ses ve söyleyişi düzenine göre söylendiği gibi yazılmış, kesmeli söylenen heceler bu kez uzun heceye dönüşmüştür.

4. Cumhuriyetle başlayan süreçte terimler üzerinde özellikle durulmuştur. Çünkü bu, eğitim ve öğretimle ilgili bir

konu idi. Arapçadan alınan kelime ve terimlere Türkçe karşılıklar türetildi: ölçüm (mikyas), deneyim (tecrübe), önlem (tedbir), sınav (imtihan), sözlük (lûgat), taşınmaz (gayrimenkul), çözümlenme (tahlil), eylem (fiil), özne (fail), yürürlükte (meri), düşey (şakuli) nitelik (vasıf) vb. Ancak köken olarak Türkçe olmayan daire, nokta, nem, madde, hacim ve bir askerî terim olan tatat gibi terimler saklı kaldı.

5. Dilin söz varlığını oluşturan Arapça ve Farsça tamlamalar yapı bakımından Türkçe tamlama kalıbına sokuldu hatta kuruluş bakımından yabancı olan tamlamalar Türkçe kelimelerle Türkçenin tamlama kuralına göre yeniden oluşturuldu. Redd-i hâkim örneğinde olduğu gibi tamlamayı oluşturan kelimelerin yeri hâkim reddi biçiminde değiştirilebilirdi. Tercüme-i hâl, hal tercümesi, öz geçmiş / taht-ı tesirinde, tesiri altında, etkisi altında / heyet-i tahririye, tahrir heyeti, yazı kurulu / efkâr-ı umumiye kamu oyu / sukutuhayale uğramak düş kırıklığına uğramak / nokta-yı nazar bakış açısı / vazife-yi vataniye vatan görevi vb. Bu değişimde tamlamaların Türkçe karşılıklarını bulmanın yolu açıldı. Ancak redd-i ilhak gibi terimleşmiş olanlar üzerinde bir düzenleme yapılmadı. ahkâm kesmek, rast gelmek, tuhaf karşılamak gibi elden geçirilmemiş, örnekler yapılarını korudu.

6. Etmek, olmak yardımcı fiilleri Arapça kelimelerin Türkçe fiillerle ifade edilmesinde kullanılmıştır. Dilde yüzlerce örneği olan bu kelimelerin bir bölümü başarıyla Türkçede tek bir fiille karşılanabilmiştir. Ancak unutmamak gerekir ki bu durum kendiliğinden gerçekleşmemiştir. Bunlar dil kurullarında yapılan önerilerden sonra dile kazandırılmıştır. Ümit etmek ummak / takdim etmek sunmak / müdafaa etmek savunmak / endişe etmek kaygılanmak gibi birleşik fiiller Türkçe bir fiille karşılandı. Bu iş-

betli düzenlemenin devam ettirilemediğini burada belirtmek zorundayım.

Bu arada bazıları müdahaleyle değil defnetmek gömük örneğinde olduğu gibi doğal olarak Türkçe ifade edilmiştir.

7. Türkçeleştirme, sadeleştirme, arılaştırma gibi terimlerle ifade edilen bu düzenlemelerde türetilenlerin bazıları nizamname ve karşılığı tüzük, müdde-i umumi karşılığı savcı, amme karşılığı kamu, hukuk karşılığı tüze örneklerinde olduğu gibi Türkçe karşılıklar açıklanmaya muhtaçtır.

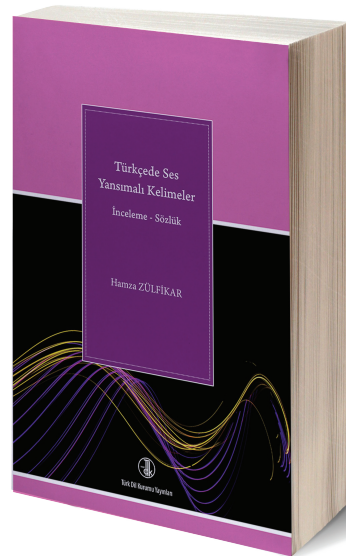
8. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki uzun heceler Türkçenin başlıca sorunlarından biri olarak bugün de devam etmektedir. Bunlardan biri sağlık sorunlarıyla ilgili olarak sık geçen vaka kelimesidir. Aslı Arapça vak'a. Böyle kesmeli söylemeye çalışanlar, ilk heceyi uzun okuyanlar var. Kelimenin bugün kazandığı söyleyiş her iki hecenin de aynı değerde oluşudur. Asıl sorun, hecesi uzun olan bazı kelimelerin kısa söylenmesindedir. Hecesi uzun olan kanun, aciz, takip, harika gibi kelimeleri doğru telaffuz etmek aranan bir özelliktir. Bununla birlikte Bazen nasip (ilk hece kısa, ikinci hece uzun) gibi kelimelerde de söyleyiş sorun oluyor. Biri deride sürtünmeden oluşan, iki hecesi de kısa nasır diğeri "nusret sahibi" anlamında ilk hecesi uzun, kişi adı nasır yanlış söyleyişte kişinin tepkisini çekiyor. Bunun başka örnekleri de var. Aslında bu durum Türkçede uzun ünlü bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki maddede örnekleri verilmiş şekilce benzer kelimelerde de uzun hece sorun oluyor.

9. Gereği gibi telaffuz edilemeyen Arapça, Farsça kelimelerde "ˆ" düzeltme işaretinden yararlanılmıştır. Kâfi, kâğit, hâl, ihmalkâr vb. Bu işaret ayrıca şekilce benzer, anlamca farklı olan adet âdet, dahi, dâhi, resmi resmî gibi kelimeleri birbirinden ayırmak için kullanılır.

10. Türetilen Türkçe kelimeler yanında onların eski karşılıklarının varlıklarını koruması bazı durumlarda Türkçeleriyle birlikte kullanılması anlatım bozukluğuna sebep olmaktadır. Bu şartlar ve koşullar altında biçiminde ikilemeli kullanımlar sık duyulmaktadır. Biri yabancı biri Türkçe aynı anlamda nesil soy / türlü çeşit / imkân olanak gibi kelimeler birlikte kullanılmaktadır. Kimisi bunu bilgi eksikliğinden kimisi de ifadeyi kuvvetlendirmek için bilerek yapıyor.

11. Türkçe kullanmaya heves edenler gene bilgi eksikliğinden Arapça kökenli sıfat yapan -î, -vi nispet eki yerine -sal (-sel) ekini Doğu kökenli kelimelerle kullanıyor. Birçoğu da ne yazık ki parasal meseleler örneğinde olduğu gibi yaygınlaşmıştır. Bir ismin bir başka ismin başında sıfat olarak kullanılabilmesi Türkçede mümkündür. Bu durumda para meseleleri aynı anlamı verir. Öte yandan ailevi, ırkı, askeri gibi kelimelerinin yerine ailesel, ırksal, askersel koymakla dilin bir kazancı olmaz.

12. Dili arılaştırma sürecinde birçok Doğu kökenli kelime yerini Türkçelerine bırakırken bazıları karşılığı bulunmadan unutuldu. Öğrencilik yıllarımızda kırık not

sözü yaygındı, not kırmak ise hâlâ kullanımdadır. Kırmak bu anlamıyla ilgi çekicidir. İktibas, iktibas etmek yerini alıntı, alıntılanmak kelimelerine bıraktı. "Yaş, ömür" anlamın sin (sinn), "gizli, saklı" anlamında hafi, "gensoru" anlamında istizah, "kolaylık" anlamında suhulet, gibi kelimeler tarihî dönemlerde kaldı.

13. Kelimelerin dışısını, erkeğini kâtip kâtibe örneğinde olduğu gibi gözeterek konuşmak, yazmak mecburiyeti yeni dönemde geride kalmıştır. Çokluk biçimleriyle dilde yaşayan efal, eşraf, düvel, telkinat, muhaberat gibi kelimelerde çokluk kavramı yaklaşık 50 yıl içinde zihinlerden silindiği için şimdi mühimmatlar, evraklar, esnaflar gibi kullanımlara rastlamak da, Bu tür kullanımları yanlış saymaktayız.

14. Dikkat çeken bazı durumlar var. Söz başında açıkçası, şimdi, gerçekten, işte kelimeleri çok kullanılıyor. Konuşma dili inanılmaz, yani, aynen kelimelerinin tekrarıyla sürüyor. Orhan Seyfi Orhon'un yani kelimesiyle ilgili sözünü hiç unutamam. "Yani her türlü düşüncüyü, duyguyu ifade etmeye yetiyor." demiş. Bir sohbet sırasında söze katılma aynen sözüyle yapılıyor. İlgi çekicidir, nasılsın'ın yanıtı, iyidir biçiminde veriliyor. Sıkıntı yok bir başka örnektir.

15. Türkçe karşısında ilgisiz kalınmaktan, bilgi eksikliğinden dolayı birtakım kullanım ve söyleyiş hataları ortaya çıkmıştır. Üzerinde durduğum pek çok kuralsız kullanımdan örnekler vereyim. Dört tane kavram veya üç tane öğretim üyesi vb. Tane üç tane portakal sözünde kullanılır.

16. Ülkemizde Türkçeye heves eden, dikkatli, üretken kimseler de var. Gazetelerden derlediğim fişler arasında kimlendirme kelimesi geçmişti. Sanki "nüfus bilgilerini belirleme" anlamında kullanılmış. Kimlemek fiili dilde yokken

çatı ekleri almış kimlendirmek ve buradan kimlendirme türetilmiş. Bu tür öneriler dikkate alınmalıdır.

17. Yaşayan lehçelerde, eski Türkçe metinlerde ötmek (geçmek) fiili kullanır. Bu fiilden görmek'ten göre gibi öte türetilmiştir. Bunu, öteki izlemiş, öteki kelimesinden ötekileştirmek türetilmiş. Çatı eki -tır kurulmuş bu fiil kökünden ötekilenmek, ötekilendirmek, öteketlemek fiilleri yeri geldiğinde kullanılabilir. Türkçeye heves eden, kelime ve terim üretmek isteyenler dilinin inceliklerini, özelliklerini bilerek hareket etmelidir. Yapılacak öneriler kavramı açıklayıcı olmalı, Türk dilinin kurallarına ters düşmemeli.

Bu işte ne derece başarı sağlandığı meselesi ayrı bir çalışma konusudur. Dilin inceliklerine dikkat edilmeden türetilenler, yapıcı kuralsız olan kelime ve terimler daima eleştiri konusu olmuş, eleştiride bulunanlar ise yapıcı doğru olanları göstermemiştir. Çalışmalar yıllarca Arapça, Farsça kökenli kelimeler üzerinde yoğunlaşmış, aynı çaba Batı dillerinden gelenler için gösterilmemiştir.

Konu ile ilgili olarak maddeler hâlinde sıralanabilecek daha başka hususlar var. Bunlar Cumhuriyet Dönemi boyunca dili arılaştırma, saflaştırma sırasında ortaya çıkan konulardan birkaçıdır.

Yukarıda Doğu kökenli kelimeler ve onların Türkçe karşılıklarıyla ilgili olumlu, olumsuz konular ele alındı. Aynı yöntemle bir de Batı kökenli kelimeleri ele alalım. Ancak önce bu sorunların çözümünün yerinin başlangıçta okullar olduğunu belirtelim Bunlar orta öğretimde, yüksek öğretimde birer ders konusu yapılarak üzerinde durulmadıkça beklenen düzene girilemez. Üniversitelerin bütün bölümlerine konmuş olan mecburi Türk dili öğretiminden uygulanan farklı yöntemler ve kişisel tutumlar, terim tercihleri yüzünden beklenen başarı sağlanamadı.

Okullar dil eğitiminin yapıldığı ana merkezlerdir. Kullanımda olan kelimelerin hangisinin Türkçe hangisinin yabancı ve bunların yazım ve söyleyişleri ele alınmalıdır. Defalarca dile getirdiğimiz bu konulara kulak veren olmadı. Bu sebeple devlet dairelerine alınan memurlar önce Türkçe kursuna tabi tutulur, yazışma ve yazım (imla) üzerinde durulur. Radyo ve televizyon spikerleri de açılan kurslarda defalarca Türkçe ve doğru telaffuz dersleri görür. Millî Eğitim Bakanlığı Türkçe öğretmenlerinin bilgilerini geliştirmek, yeni gelişmeler dolayısıyla bilgi sahibi olmak üzere yaz aylarında kurslar düzenledi. Zaman zaman ben de bu kurslarda görev aldım. İlgili öğretmenler yanında bu eğitimi saçma bulanlar, konuyu saptıranlar, dersi baltalayanlar da vardı.

Alanın bir öğretim üyesi olarak devletin düzenlediği Türkçe kurslarında yıllarca görev yaptım. TRT'nin açmış olduğu kurslarda bulundum. Her defasında seviyenin giderek düşük olması beni çok kaygılandırmıştır. Bu alana hizmet amacıyla Doğru Yazalım Doğru Konuşalım başlığı altında 1980'li yıllardan başlayarak Türk Dil Kurumunun aylık Türk Dili dergisinde dizi hâlinde yazılarım çıktı, sonra onları yeniden düzenleyerek, eklemeler yaparak Doğru Yazma ve Konuşma Bilgileri adlı kitapta topladım. Bu yayının 2008, 2009 ve 2012 yıllarında yeni baskıları yapıldı. Seçtiğim alan dolayısıyla dilde giderek hızını artıran yabancılaşma, yozlaşma sorununa çok zaman ayırdım. Emekli olduğum yıla kadar Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde her yıl derslerin bir bölümünü, yazım ve söyleyiş konularına ayırırdım. Her fırsatta Türkçe karşısında ilgisiz kalınmanın başlıca kaynağının okullar, üniversiteler, bilim ve sanat adamlarının tutumu olduğu üzerinde durdum. Okullarda testle eğitime ağırlık veriliyor. Bilgi ölçme, öğrenci ödevlerini okuyup düzeltme zahmetine girilmeden testle bilgi

ölçülüyor. Metin okuma, metin üzerinde çalışma, yazım ve dil bilgisi, söz varlığı, yabancı Türkçe kelime ayrımı yapılmadıkça Türkçeyi tanımak ve doğru kullanmak mümkün olmaz. Artık dil bilgisi kuralları rafa kaldırılmıştır. İsim, sıfat, fiil, zarf tanıtmakla iş bitmiyor; cümle örgüsü içinde görevleri değerlendirme, Türkçe eğitiminde öncelik dilin inceliklerini, kurallarını öğretmek olmalıdır. Batı dillerine ve kültürlerine özen olumsuzlukların konu edilememesi, giderek dilin Batı kökenli kelimelerin boyunduruğuna girmesinde eğitim programlarının rolü olduğunu dile getirmeye çalıştım. Okullar Türkçe sevgisi aşılamadığı sürece dildeki sorunları programlarına almadıkça dilin yozlaşmasının önü alınamaz.

Konunun birkaç temel özelliği var. Okuma, okuduğunu anlama, söz varlığını geliştirme, yazım kurallarına dikkat etme, dilin kurallarını, işleyişini tanıma. Türk Dil Kurumunun sürekli geliştirdiği Yazım Kılavuzu ile Türkçe Sözlük belli bir düzeye gelmiştir. Beklentimiz, bu kaynakların dikkate alınması, okullarda bu iki yayının başucu eseri olarak kullanılmasıdır.

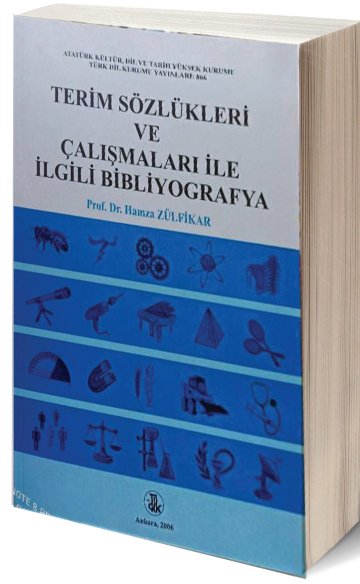
Yüzyıllarca dili Doğu kökenli kelimelerin etkisinden çıkarmak için verilen mücadeleye sürerken şimdi dilimiz aşırı bir

biçimde Batı dillerinden, kelimelerden etkilenmekte ve yabancılaşmaktadır. Böyle bir yozlaşma karşısında ilgisiz kalmak affedilecek bir durum değildir. Unutmamak gerekir Türkçe bayrak kadar azizdir, millet hayatıyla, bağımsızlığıyla, kimliği ile vazgeçilmez bir varlıktır. Bu hususu belirttikten sonra şimdi de Batı dillerinden gelen kelime ve terimler üzerinde duralım. Sorunumuz İtalyancadan gelen iskele, Rumcadan alınmış filiz, Fransızcadan gelmiş iskelet gibi kelimeler değildir. Sorunumuz Türkçesi varken onun yerine Batı kökenli kelimenin geçmesi, bunların özgün yazımlarıyla kullanılmaya başlanması, Türkçenin ses düzenine, yapısına uymamasıdır. Bunlar baş tacı edilerek kayırılmamalarıdır.

Türk Dil Kurumunun kurulduğu 1932 yılından sonra yaklaşık 50 yıl yabancı kelimelerin Türkçenin ses düzenine göre şekillenmesine çalışılmıştır. Bir ara tren, spor, plan kelimeleri bile tiren, sipor, pılan biçiminde yazılmaya çalışılmıştır. Doğu ve Batı kökenli kelimelere Türkçenin ek ve köklerinden kelimeler türetilmeye çalışılmış. Konkav içbükey / parantez ayraç / ekseriyet çoğunluk / periyodik süreli / realizm gerçekçilik / statik durağan / avans öndelik verilecek örneklerden birkaçıdır. Ayıca mümkün olduğu ölçüde söz konusu yabancı kökenli kelimeler Türkçenin ses düzenine yaklaştırılmıştır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Batı kökenli kelime ve terimler karşısında son yıllarda tamamen ilgisiz kalınmıştır. Görülen ihmal ve yaşanan olumsuzluk üzerine Cumhurbaşkanlığı biri 2017 yılında biri de bu yıl 2021'de iki kere Türk dili yılı ilan etmiş, yabancılaşmaya dikkat çekmiş, ilgilileri göreve davet etmiştir.

Türk Dil Kurumu bütün bu olumsuzları aylık yayın organı olan Türk Dili dergisinde dile getirmiş ayrıca 2017 yılında Türk Dil Yılı Armağan Kitabı yayın yapmıştır. Çeşitli üniversitelerin Türk dili ve

edebiyatı öğretim üyelerinin bu eserde yazıları bulunmaktadır.

Türk Dil Kurumu ayrıca 1995, 1998, 2008 tarihlerinde Yabancı Kelimelere Karşılıklar, Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu adlı altında kitaplar yayımlamış, basına dağıtmıştır. Küçük boy bu kitaplarda önerilen Türkçe karşılıklara şu örnekleri verelim: lansman tanıtım / marketing pazarlama / selfservis seçal / sponsor destekleyici / optimal en uygun / trend eğilim / on line çevrim içi vb.

Yukarıda Doğu dillerinden gelen kelimelerin sınıflandırılmasında yaptığımız gibi dildeki Batı kökenli kelimeleri de maddeler hâlinde işlemeye çalışalım. Önce şunu belirtmek gerekir ki bu akım Tanzimat Dönemi'nde hatta daha önce başlatılmıştır. Bu dönemde alınan Fransızca kelimelere Osmanlı Türkçesinden karşılıklar bulunmuştur: parti firka / virgul fasıla / synthèse terkip / alphabet huruf-ı heca / astronomi ilm-i nücum / point de vue nokta-i nazar (bakış açısı) / université daru'l-fünun / strateji sevkü'l-ceyş vb. Olduğu gibi Fransızcadan alınanlara da plan, roman, bilet, komedi gibi örnekleri verelim. Avrupa'da yapılmış bir icat, üretilmiş mal ve fikirler, on-

Karaman Oğlu Mehmet Bey Anıtı - AA

lara verilen adlar Türkçeye de girmiştir. Otomobilcilikle ilgili motor, fren, direksiyon vb. Para ve bankacılıkla ilgili portföy, leasing, finans. Bunlardan selfi özçekim örneğinde olduğu gibi pek azına Türkçe karşılıklar bulunmuştur. Ortaya çıkan tablo şöyledir:

1. Fransızcadan geçen yabancı kelimelerin bir bölümü İngilizce ile yazım ve şekil bakımından aynıdır. Bunlardan büyük bir bölümü doğrudan dile girerken bazılarının Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçe karşılıklar bulunmuştur: agresive saldırgan / active etkin / parasite asalak / complexe karmaşık / arguman

kanit / narcotic uyuşturucu / originale özgün vb. Durum böyleyken toplumuzda Türkçelerini seçmekte ne kadar duyarlı olduğumuz konusu tartışmaya açıktır.

2. Fransızcadan Türkçeye giren kelimelerde okunuş esas alınmıştır. Bunun için şu örnekleri verelim: dègènèrè dejènèrè / infection enfeksiyon / mèthode metot / corpus korpus / réclame reklam vb.

Bunların arasında İngilizceden gelen light, off-road, off-shore, plus, shop, dealing, jogging, check in, check up outlet, gibi kelimelerde ise özgün yazımlar korunmuş, bu biçimlere sadık kalınmıştır. Level up (seviye atlama), sky diving (uçaktan paraşütle atlama), on line, check in, meeting, zoom, populism (halkçılık), parametre, alternative (alternatif) (seçenek), performace (performans) (takat), rafting, light, trend, hashtag etiket, variant, ventilatör, enstruman vb.

Ulaşım aracı jip'e cip, sınavlarda görev yapan kurula jüri için cüri, jandarma'ya candarma teklifleri kabul görmemiştir.

3. Etmek, olmak yardımcı fiilleri Batı kökenli kelimelerle politize etmek, dramatize etmek, abone olmak, diskalifiye olmak, egale etmek biçiminde kullanılmıştır. Böylece dilde yüzlerce örneği olan bu şekillerden bazıları Türkçede tek fiille karşılanabilmiştir. Adapte etmek uyarlamak / motive etmek yönlendirmek / güdülemek / restore etmek yenilemek / sabote etmek baltalamak vb.

4. Batı kökenli kelimelerden deyimler yapılmıştır. Bu durumda yabancı kelime artık iyice dile mal olmuş sayılır: brifing almak, komplo kurmak, rejim yapmak, tweet atmak vb.

5. Batı kökenli ön ve son ekler anti- anti-patipatik, diyabetik antidiyabetik (şeker-

düşürür), in-, inaktif, a-, anormal, pre-, premature Türkçede kabul görmüştür. -izm, paralelizm, -ist, sembolist, - or -ör, radyatör, sponsor, -ik, sempatik, -el, sansasyonel, sosyal, kültürel -ir, irrealizm vb.

6. Birçok Batı kökenli kelime -la (-le) ekiyle modernleştirmek, senaryolaştırmak, sembolleştirmek örneklerinde olduğu fiilleştirilmiştir, bunlardan sıfatlar, adlar yapılmıştır.

7. Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'nda 1000 civarında kısaltma var. Türk Dil Kurumunca yakında basılması gerçekleşecek Kısaltmalar Sözlüğü'nde ise bu sayı 28.500 civarındadır. Günümüzde kullanımda olan kısaltmaların pek çoğu yabancı kökenlidir. Gazetelerde yer alan kısaltmaların neyin kısaltması olduğu sorun oluyor. Bazı insaf sahipleri kısaltmanın ilk geçtiği yerde bunun açılımını ayraç içinde veriyor. Kimisi de herkes bu kısaltmayı bilir sanıyor ve böyle bir ihtiyaç duymuyor.

Atm: otomatik teller machine, wifi: wireless fidelity, ID: Identification İp adres: İnternet protocol adres, CO: chef officer(başmüdür), MAKAS: Mekansal Adres Kayıt Sistemi vb. Aşırı kısaltma kullanmaktan dolayı artık okuyup öğrenmek, bilgi sahibi olmak zorlaşmaya başlamıştır.

8. Batı kökenli eklere heves etme, onları bir şekilde kullanmaya çalışmayla ilgili bazı örnekler var. Arapça kökenli gayr- yerini anti-'ye bırakmaya başladı, antiyasal bozuk bir örnektir. Bunun için yasa dışı terimini kullanıyoruz. Bu ek antikoagülan pıhtıönler / antioksidan oksitgiderir / antiparazitik parazitsavar örneklerinde olduğu gibi anti- önler, giderir, savar şeklinde karşılanmıştır.

9. Türk Dil Kurumunda prime time için altın saatler önerilmişti. Bu söze karşılık

olarak altın saatler pek uygun düşmüştü. Konuşmalarımızda, yazılarımızda bu öneri kelimeyi dile getirdik. Sorun, prime time kelimesinin yazımındaydı. Praym taym söyleniyor yazıya gelince kimsenin eli prime time yazmaya gitmiyordu. Televizyonda herkesin ekran başında olduğu anı anlatan altın saatler sözüne yazık oldu. Bir anlam veremediğim hususlardan biri de Türkçesi varken, önerilmişken Batı kökenli kelimelerin tercih edilmesidir. Bunu Batılı görünmek için mi yaparlar? Odaklanmak yerine fokus olmak, çözümlene yerine analiz, durağan yerine statik, iyimser yerine optimist, kötümser yerine pesimist gibi kelimeleri seçmekte amaç ne olabilir? Sağlıklı görünmek yerine fit görünmek vb.

10. Günümüzde yaşanan söz varlığındaki darlık dolayısıyla az kelimeyle duygular dile getiriliyor. Bu durum karşısında çoğu çeviri yoluyla dile girmiş, "orada neler oluyor, problem yok, üzgünüm, senin neyin var, şok oldum, kahretsin, o ha, nasıl gidiyor" gibi sözlerle karşılaşılıyor. Edebi dil kullanma arayışı artık söz konusu değil.

11. Tecrübeli forvet attığı iki gol ve yaptığı bir asistle maçın adamı oldu. Bizim önerimiz diğer bütün peptitler gibi Asetil Heksa perdit 3'ün de uzun süreli kullanımınıdır. Gazetelerden seçtiğim içinde yabancı kökenli kelime bulunan cümleleri anlamakta zorluk çekiyoruz.

12, Gene gazetelerde line gözümüzü iliştiriyor, bunu layn okuyoruz, line'in karşılığı kuyruk mu? Sıra mı? Hat mı? Çizgi mi? "Banka önünde kuyruk oluşturma" sözündense sıra oluşturma daha anlamlı olur. Dile giren redline sözünde line, çizgi sözüyle karşılandı. Bu çizgi değil aslında bir hattır. Kırmızı çizgimiz diye Türkçede yeni anlam kazandı. Batı dillerinden Türkçeye giren her kelimenin algılanması denetimsizlik sebebiyle

farklı anlamlar kazanıyor ve farklı şekilde kullanılıyor.

13. Kelimenin yabancılığının farkında olanlar bazen konuşurken yani kelimesini açıklama amacıyla kullanıyor, entübe yani solunum cihazına bağlı diyor. Bu kullanım son yıllarda moda oldu. Özellikle televizyonlarda bu tür örnekler sık rastlıyorum. Anlaşılan konuşmacı da semptom terimini kullanmaktan memnun değil veya halk anlamaz deyip semptomlar yani belirtiler biçiminde açıklamada bulunuyor. Ancak buna her zaman rastlamıyoruz. Ülkeyi saran küresel hastalıktan dolayı 40'tan fazla tıp terimi dile doluverdi. Bu ortamda bilim adamlarının genellikle Türkçe terimleri seçmede, kullanmada herhangi bir kaygıları yok. Bizim anlamamız için kognisyon (cognition) yani biliş deyip bir açıklama yapsalar bile bu kez biliş sözünün ne olduğunu, ne anlama geldiği sorun oluyor. Eskiden de bu tür kelimeleri duyar, ne anlama geldiğini sormadan geçerdik. Bugünse ucunda ölüm olduğu için insanlar bilgi sahibi olmak istiyor. Virülans, virulan (virulant) ne demek? İnsanı yataklara saran bir güç, öldüren bir etken anlaşılmasın diye mi İngilizcesi kullanılıyor? Tıp Terimleri Karşılıklar Kılavuzu'nda virülans için verilmiş olan karşılık "hastalandırma yetisi, gücü"dür. Gazetede bilgisine başvurulmuş öğretim üyesi Simülasyonlara göre korona Eylülde bitecek biçiminde gazetede bir cümle geçiyor Vatandaş, "simülasyon" un ne demek olduğunu bilmez. Bunun gazetede yanili karşılığı da verilmiyor. Anlamını, karşılığını öğrenmek isteyen Türkçe Sözlük'e bakar mı? Sanmıyorum. Baktığını farz edelim. Türkçe Sözlük'te simülasyon maddesinin önünde karşılık olarak benzetim, öğrencia kelimeleri var. Bunlar da bir şey ifade etmiyor. Bu sebeple benzer terimleri sözlüklere alıp tanımını yaptıktan sonra Türkçesine göndermek çıkar bir yol olarak görülüyor.

Bu yabancılaşma karşısında belediyelere, mahalli idarelere de görev düşüyor. Özellikle Türkçe bir kelimeyi İngiliz harfleriyle tabelalara yazmak engellenmelidir. Sorun yabancı şirket adlarında değil, adını Türkçe ad seçmeyi reddeden ve yabancı bir ad koymaya özenenlerdedir.

Bizde kanun koyucular da bu konuda artık duyarlı olmak zorundadır. Kanun metinlerinde elden geldiğince Türkçe kelimelere yer vermeleri ve Türk Dil Kurumu ile görüşmeleri gerekir. Her yeni kanun söz varlığı ve yazım kuralları bakımından kurallı olmalıdır.

Bu genel değerlendirmeden sonra biraz da günümüzde yaşanan küresel salgınla ilgili kelimeler ve terimler üzerinde duralım. Aralarında Türkçe terimler olmakla birlikte bu alanın terimlerinin nerdeyse tamamı İngilizceye dayanıyor. Simülasyonlara göre korona eylülde bitecek. Cümle, gazetede geçiyor. Simülasyon teriminden anladığımız şudur: "Yapılan araştırma sonuçlarına, konulan tanılara (teşhislere), elde edilen verilere, istatistiklere göre tahmin edilen durum" "Bir araştırma sonucunda teşhis edilen, tahminine dayalı sonuç." "Bu, tanım değil, açıklama cümlesi oluyor. "Gerçeği yakın bir yöntemle test yapıp gelecekteki tutumu tahmin etme" şeklinde bir tanım yapılabilir. Unutmamak gerekir ki simülasyon başka bir bilim dalında da geçer. Oralarda da farklı şekilde tanımlanabilir. Sorun, kapsamlı Türkçe bir karşılık bulmak ve ona göre tanımlamaktır. Kabul ettirmek ise ayrı bir meseledir. Bu örnek vital terimi gibi değildir. Vital, yaşamsal, hayati sözleriyle karşılanabilir. Demek ki gazeteci, simülasyon kelimesini kullanacak olursa simülasyon yani teşhis ve tahmin gibi bir açıklama yapabilir.

Dilde teşhis ve tedavi birlikte kullanılır. Önce hastalığın ne olduğu belirlenir, sonra tedavi edilir. Teşhis karşılığı ya-

pısı kurallı olan tanı türetilmiş. Tedavi için bulunan karşılık ise sağaltım'dır. Bu durumda tanı ve sağaltı veya tanı ve sağaltım bir öneri olarak ileri sürülebilir. Durum böyle olmakla birlikte tedavi kelimesinin deyimlerinde yer alması hâlinde onun artık kolay kolay Türkçe bir kelimeyle değiştirilmesi zorlaşmıştır. Tedaviye cevap vermek, ayakta tedavi, tedavi görmek, tedavi etmek gibi değişik şekiller oluşmuştur. Yakın anlamda Batı kökenli terapi kelimesi de var. Bundan terapist de dile girmiştir. Türkçe kökenli "sağaltım" terapi için uygun düşer.

Ele aldığımız örneklerden küresel salgın yanında küresel salgın sözünü duyunca yüzümüz gülüyor. Halk pik yapmayı bilmeyebilir. Zirve yaptı, tavan yaptı, doruk noktasına ulaştı, tepe noktasına erişti sözlerini herkes anlar ve sağlığıyla ilgili bir bilgi edinir. Bu örnekte olduğu gibi yabancısına ihtiyaç kalmaz. Önemli olan, hekimi buna inandırmaktır.

Meselenin bir başka boyutu daha var, başka dallarda örnek olarak ekonomide hisse senetleri tavan yaptı, bir başkası zirve yaptı deniyor, neden tıp dalında bu kelimeler kullanılsın? Fizikte bir grafiğin pik noktası değil de tepe noktası kullanımdadır. Bu durum gösteriyor ki bilim ve sanat dalları arasında terim kullanmada kişisel tutumlar var ve bunun giderilmesi için bir düzenlemeye, kurumlaşmaya ihtiyaç var.

Gazetede salgın sönümleme aşamasında sözü geçti. Dilde itfa etmek yerine sönümlemek önerilmişti. İtfa ile kökteş olan itfaiye bugün dilde yaşıyor ama itfa tarihte kaldı. Bir terim olarak fizikte de geçen sönümleme teriminin tıp alanında da kullanılması sevindiricidir.

Denebilir ki iyi anlatıldığında, konu gündeme getirildiğinde mantıklı, kurallı örnekler sunulduğunda bilim adamının

ilgisini çekmek mümkün olabilir. Bağışıklık, sürü bağışıklığı (herd immunity) resmî dilde geçiyor, tıp bilgini, devlet adamı bunu kullanıyor. Sürü bağışıklığı yerine kitle bağışıklığı, kitlesel bağışıklık terimi tercih edilebilir.

Türk Dil Kurumunun İlaç ve Eczacılık Terimleri Çalışma Grubunda önerdiğimiz sit (cide) karşılığı kıran, bilim adamlarınca takdirle karşılanmıştır. Önümüzde saçkıran terimi vardı. Kurullarda bu kelime üzerinde çok durduk. Bakterisit (bactericide) bakterikıran; pestisit (pesticide) zararlıkıran; tenyasit (teniacide) tenyakıran gibi yeni karşılıklar bu alanın terimleri arasına katıldı. Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü'nde bunlar yer aldı.

Doktor kelimesi Osmanlı Türkçesinde hekim, tabip, hekim başı, ser tabip yıllarca kullanılagelmiş. Arapça kökenli tabip, hekim bugün de kullanımdadır. İl ve ilçelerde bir de hükûmet tabibi bulunur. Hükûmet tabibî'nin, halkın gözünde ayrı bir yeri var. Bu kuruluş, halk sağlığının güvence altına alınmasıyla doğrudan görevlidir. Divanü Lugat't-Türk adlı kaynakta hasta karşılığı sayru, doktor karşılığı sagun, baştabip karşılığı atasagun, Farsça kökenli hasta kelimesinin halk ağzındaki karşılığı iç'dir. Bunlardan Divanü Lugat't-Türk'te enf-lamasyon (iltihaplanma) karşılığı olarak yangı terimi geçer. Bugün Türkiye Türkçesine bu terim kazandırılmaya çalışılıyor. Eski sağlık terimleri bunlarla sınırlı değildir. Neşter için tarihi metinlerde kanagu var.

Cumhuriyet Dönemi'nde Arapça kökenli sıhhat terimi sağlık ile karşılanınca sağlık taraması, sağlık sorunları, sağlıklı, sağlıkçı kelimeleri türetildi. Ardından ikinci kelimeleri Türkçe olmamakla birlikte sağlık sigortası, sağlık memuru, sağlık raporu gibi başka terimler dile girdi. Demek ki Doğu veya Batı kökenli

yabancı kelimeye bir karşılık bulunduğu ondan türeyen kelime ve terimlerde de Türkçe karşılıklar yapılabiliyor. Tıp geniş bir inceleme, araştırma alanıdır. Bünyesinde biyoloji, kimya, fizik gibi temel bilim dalları da bulunur. En eski bilim dallarından olup "bir koyun ömrü" olan insanoğlunun sağlık içinde ömrünü tamamlamasını amaç edinmiştir. Tarih boyunca veba, tifo, tifüs, kolera, trahom, verem, frengi, grip yüzyıllar boyunca Anadolu halkının yakasını bırakmamıştır. Savaş meydanlarında askerlerimize musallat olan ve bitlerden bulaşan tifüs bunların başında gelir. Annem -nur içinde yatsın- bir hastalık adını anmak zorunda kaldığında "evlerden uzak!" sözünü kullanırdı.

Onun inanışına göre bu tür adları sık anmak bir çağrı, hastalığa davet demektir. Bunlardan aşağı yukarı yirmi yıl boyunca bütün Ortadoğu'yu sarmış olan veba adını baba diye adlandırmışlardır. Doğu Anadolu ağızlarında veba karşılığı baba günümüzde de bilinmektedir.

Sözümüzü bağlarken yalnızca sağlık alanında değil bütün bilim, fen ve sanat dallarının terimlerinin Türkçe köklere ve eklere dayandırılması eğitim, öğretimi kolaylaştırdığı gibi bu alanlara millîlik vasfı da kazandırır. Umuyorum ki Cumhurbaşkanlığı'nca ilan edilen Yunus Emre ve Türkçe Yılı bir uyanışın başlangıcı olur, dildeki yabancılaşmaya karşı bazı önlemler alınır.